

Господину Проф. Н. А. Бердяеву

ANIMA CANDIDA — VLADIMIR SZERGEJEVICS SZOLOVJEV

IRTA: BIRÓ BERTALAN

A multszázadvég egyik rekkenő nyarán, 1878 júniusának derekán két meghitt jóbarát ment együtt a Moszkvától észak felé hetvenkilométernyire fekvő Kaluga-kormányzóság híres Optjino-monostorába, a pravoszláv baziliták székhelyére, mely egyben az orosz szellemi élet középpontja is volt. Egy ötvenhétéves, komor, töprengő orosz írófejedelem meg egy huszonöt éves, merengőszemű moszkvai egyetemi magántanár, kinek szakálla már övét verte s haja vállán göndörödött, de arca oly szelíd, mint az ősi orosz ikonok Emberszeretőjének.

E különös két jóbarát Dosztojevszkij és Szolovjev volt. Különös két jóbarát, mintahogy különös maga az ország is, mely szülte őket: Oroszország «rettenetes talentumát» és a Szent Oroszország, a Szvjáta Roszszija «hótiszta szellemét».

Ez az Optjino-monostor híres volt mindig. Még a XIV. században épült és Makarij, Szergej meg Amvrozij sztárecek, laikus szerzetesek révén nagy hatással volt az orosz szellemi élet vezéreire: a Kirjejevszkijekre, a szlávofilia prófétáira meg a többi orosz gondolkodóra, kik idejártak elmerengeni az orosz Krisztus szende lelkületén, Gogolj, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Leontjev, sőt még a forradalom előtt is Kozsevnikov, Rozánov meg Novoszjolov mind idejárt. Dosztojevszkij és Szolovjev ekkoriban a hatvanhat éves Amvrozij sztárecel végezték oroszos lelkigyakorlatukat. És az eszmék e két fejedelme ettől kezdve külön úton járt, bár egymáshoz való ragaszkodásuk megmaradt. Dosztojevszkij a Karamazov-testvéreket állítja az orosz élet középpontjába, és míg egyfelől oly harmatos színnel festi meg a szűzies Karamazov Aljosában magát Szolovjevet, addig másfelől Amvrozij képét is irodalmi értéké magasztosítja a Karamazov-testvérek Zozsima sztárecében, aki csak úgy izzik a maga szádista rómagyűlöletétől. Ugyanekkor a szelídszemű Szolovjevet valami olthatatlan nosztalgia lepi meg s az egyetemen megkezdi *Előadásait az Istenemberségről*, amely egyrészt az élő Krisztust állítja a ma világtörténelmének áradatába, másrészt hihetetlen érzelemorkánt viharzott föl egész Oroszországban, de külföldön is.

A bölcelet története úgy címezi Szolovjevet, mint «az első, igazán eredeti orosz bölcselőt s talán a mult század utolsó negyedének legnagyobb gondolkodóját». Aki olyan szerepet tölt be az orosz vallási életben, amelyet Henry Newman vitt Anglia életében. Az orosz katolicizmus atyja ő, mint amilyenek őt a bizantológus Grivec hirdette s csakugyan ő az első, aki az orosz pravoszlávia belső mivoltából jutott el a vallási univerzalizmuson át a katolikus Egyházig s nem járta végig a nyugati katolicizmus közismert eszmei betonútjait.

Rá várt az a feladat, hogy intuíciójának csillogó fényével s dialektikus bizonyításláncolatainak egész lehengető erejével megmutassa az utat, az egyetlen utat az orosz kereszténységnek, amely elhivatást is jelöl. Szinte ama ritka konvertiták közé tartozik, akik kizárólag bölceleti elmélődés révén jutottak el az Egyház szentélyéig, Péter sziklájáig. És még eme ritkák közt is szinte egyedül áll Szolovjev, mert ő viszont épp a maga saját felépítésű bölceleti rendszerén át jutott el Rómáig. Ő maga volt legjobban

meglepődve, amikor látnia kellett, hogy azok a kupolák, amelyek bölcseleti elmélődéseinek ködén feléje kéklenek, bizony nem a moszkvai Uszpjenszkij Szobór aranyló hagymakupolája, hanem a római San Pietro hűvösen gigantikus árnyai.

Szolovjev utja bölcseleti koncepciói folytán kikerülhetetlenül vezette el az Egyetemes Egyházhoz. Egyáltalában nem teológiai megfontolások, nem is dogmatikai előfeltevések, vagy művelődési és egyháztörténelmi tények cölöpözték ki útjait. Szolovjev, mint az orosz szellem tösgyökeres képviselője, a maga vallásbölcseleti eszmevilágában ízig-vérig Pláton-követő volt. De míg eddig a fokig elérkezett, addig is roppant utakat kellett megtennie. Az oroszok pedig minden kérdést szinte átélnek, átizzadnak előbb önmagukon. A bölcseleti kérdéseket s az élet nagy talányait ők előbb magukban emészti meg s mindig első kézből veszik az eszméket.

Gyermekkorában is mindenfelé csodált tehetség volt. Nyolcéves korában betéve ismeri a világ történelmét és földrajzát. Tizenhatéves korában aranyéremmel érettségizik. Tizenötéves korában ismeri a felsőbb matézis és a fizika rejtett berkeit is. A természettudományok szenvedelmes rajongója ekkor, pedig épp akkor kezdi elárasztani a szakállas német materializmus egész Oroszországot. A hitelenség bacillusa nála is virulens lesz. Vogt és Büchner, Hegel és Franz von Baader könyveit már tizennégyéves korában eredeti nyelven olvassa és éli végig. Hihetetlen élénkséggel éli át Szolovjev ezt az irányzatot. Tanára, Ropatin mondja, hogy sohasem látott még egy ilyen szenvedélyesen meggyőződéses materialistát, «a hatvanas évek tipikus nihilistája ő». Comte hármas törvénye valóságos kinyilatkoztatás volt számára. Darwinra lelke mélyén is esküdött. Piszarev volt szemében a megfellebbezhetetlen kritikus és Púskinra vele együtt dühöngött. Teológiáról s főleg teleológiáról hallani sem akart, vérbeli radikális szocialista, sőt kommunista lett belőle.

A moszkvai egyetemen tizennyolcéves korában már be is fejezte a matematika-természettudományos tanulmányait. Kitüntetéssel. Nem hagyja abba, menten a történeti-filológiai tanszéket látogatja, de már ekkor kezd felengedni rideg materializmusa. Merev életszemléletén nagy rést ütött, mikor John Stuart Mill szkeptikus bölcseletén végigrágtta magát. Kétkedni kezd dogmatikus és fizikai materializmusán. Ekkor olvasta el «élete első regényét, Spinozát», és ekkor búvárkodja végig Kantnak meg Schopenhauernek műveit, amik szubjektív idealizmussal telítik. Schopenhauernek spekulatív buddhizmusa a keleti nyelvek felé irányítja figyelmét. Kezd eljárni a moszkvai hittudományi főiskolára és Kudrjávecev-Platonov meg Jurkevics előadásai nyomán megerősödik benne az a meggyőződés, hogy a pozitív vallási eszmény nem a peszsimista buddhizmus melakóros világundorában, de még csak az indiai brahmánok illuzionista monizmusában sem lelhető meg, hanem egyesegyedül a Szpászitelj Mirának, a Világ Megváltójának, Jézus Krisztusnak tanításában.

Ekkor kezd foglalkozni az akkor hódító német szellemi idealizmusnak vezéreivel. Hegel csak külső hatást tesz rá: ellesi tőle a dialektika mesterfogásait meg a fejlődésgondolatnak mélyebb értelmét és értékelését. Schelling a vallásos értelem primátusát emlegeti folyton neki s a gondolkodás architektonikájának művészetét mutatja fel. Ugyanekkor személyes, de mindenesetre benső barátságba kerül a szlávofil, vagyis a pánszláv gondolat főkorifeusaival: Homjákovval, a Kirjejevskij-testvérekkel, Vinográdovval, Akszákovval, akik az orosz messzianizmusnak lángoló profétái voltak s lángrollobbantották maguk körül az embereket s eszméket egyaránt. Még az irodalom lapjaira is rávilágított rőt fényük s az orosz messzianizmus azóta sem halt ki.

Micsoda tekervényes út Vogttól Homjákovig! És jellegzetes, hogy Szolovjev egyetlen katolikus bölcseletnek sem jutott bűvkörébe. Huszonegyéves és ilyen bölcseleti vargabetűk után megírja a *A nyugati bölcselet krízisét* a pozitivisták ellen, amely men-

ten híressé teszi. Huszonkétéves korában habitálják a moszkvai egyetem magántanárává «a metafizikából és a pozitív tudományokból».

Bölcseleti irányzatában is sajátosan orosz. Külön tudományágat rendszerez s alapít, a szofiológiát, amely a látható világ fenotípusa mögött meghúzódó örök s változatlan Szofiával foglalkozik. Keretünk nem enged helyet, hogy bővebben vegyük ezt a páratlanul érdekes bölcseleti felfogást. Még csak a vallásbölcseleti elgondolásait is csak elnagyolva kell követnünk e helyen, ám nem hallgatható el, mert benne él az egész Szolovjev.

Ezeket is úgy fonta át platonizmusa, mint a márványt az ezret. Kiindulópontja ott volt, ahol hirdette az összes teremtetett lények egyetemes egységét. Szolovjev minden művében benne van ez a sajátosan orosz szabású eszme: kutatás és vágyódás az abszolút lény osztatlan és abszolút megismerése után. Az egyetemes egységnek az az eszméje hosszas és mélyenjáró ismeretelméleti és misztikus bűvárkodások után elvezette azután Szolovjevet az egyetemesség társadalmi ideáljáiig, az állam s az Egyház viszonyáig is. Az ideális társadalmi eszményt Szolovjev a «szabad theokráciában» látja, ahol az ú. n. theandriás filozófia, az istenemberes bölcselet középpontja, Krisztus az Úr. Mert szerinte nagyon is helyesen «van valami nagy-nagy sóvárgás az emberben az Isten után, ám az Istenben is van végtelen sóvárgás az ember után. Isten az ember legnagyobb eszméje, legnagyobb témája. És az ember az Istennek legnagyobb eszméje, legnagyobb témája, legnagyobb vágya. Az Isten-kérdés voltaképpen emberi probléma. Mintahogy az emberkérdés is az Isten problémája . . . Az ember az isteni képmás, az Isten szeretetének tárgya, akitől szeretetet vár viszonzásul. Az isteni misztérium második személye is ember. Istennek szüksége van az emberre. Isten azt akarja, hogy ne csak Ő legyen, hanem ember is legyen. Szerető és szeretett» . . .

Ez a theanthropocentrális világszemlélet vezette el Rómába . . .

Szolovjev sohasem nézte az embert, mint emberatomot, az egyedülálló embert. Isten sem ilyenek gondolta el és eleve is látta, hogy semmit sem ér, «nem jó» az egyedülvaló ember. Szolovjevnek is a nagy emberi közösség, az emberek Szvjáta Szobornosztj-a, szent világközössége a mértékadó. Mintahogy Krisztus is az egész emberiségért szenvedett. Ezért is lett egyszerre fontos Szolovjevnek az istenemberség s annak középpontja s ősmintája, maga a megtestesült Istenember, aki nemcsak emberré lett, hanem mindenekelőtt «testté lett». Itt ível el Szolovjev egész gondolkodásmódja akár Nietzsche-től, akár nagy barátjától, Dosztojevszkijtől.

Nietzschénél ugyanis nincs Isten és ember, hanem csak egy ismeretlen Übermensch van. Szolovjev is Übermenschre törekszik, csakhogy ez keresztény Übermensch, «hrisztiánuskij Szvjecselovjek», az összes emberi erények testetöltött foglalata, akin a kegyelem fénye csillog. Dosztojevszkij egy egészen puha s nőies keresztény dionízizmussá oldja szét az embert s ezekből gyúrja meg a maga sajátos orosz Krisztusát, mint amilyen Zozsima sztárec is vagy Karamazov Aljosa, vagy Mjiskin herceg, vagy Dolgorukij Makár, kik mind beleolvadtak ebbe az orosz Krisztusba s elvesztették egyéniségüket. Szolovjevnél van Isten s van ember. Isten sohasem nyeli el az embert s az ember sohasem tűnik el Istenben, az ember végtől-végig ember marad, az emberkép sohasem mosódik el, amivel a bizánci dionízizmustól való idegensége is kitűnt. Szolovjev örök szellemtörténeti érdeme, hogy ő az emberrel az isteni élet legmélyéig akar menni. Igaza is van, hiszen az ember nem más, mint az örökkévalóság mélységében kirügyeztet drágagyöngy.

Az Istennel való közvetlen kapcsolat ráirányítja Szolovjev figyelmét a theokráciára, mint amelyben legédesebb odasimulás ígérkezik az Istennel. Ám ő «szabad theokráciát» akar. Ez világnézete középpontja, mert a szabadság neki anthropódicea és theodicea együttesen — emberigazolás és istenigazolás. Az egész világfolyamat úgyis

a szabadság témájáról szól. Ám hol találhatja ezt meg? Ez állította azután könyörtelen választót elé Szolovjev.

A protestáns életszemlélet túlságosan emberszabású s mindig izzadságszagú szerinte, még az ideál felé való legnyiltabb törtetésében is. Ott alaposan kiszitálták az istenit az örök élet kenyerének lisztjéből. Ezért is legföljebb csak gögös dadogás minden mondanivalója a másvilágot illetőleg. Emberszabású s a sírnál el kell dobnia.

Saját házatáján, az orosz pravoszlávia berkeiben is kétféle irányzatot lát. Az egyik, «a keleti egyház már csakugyan lemondott hatalmáról s világi kormányzat javára. Ez pedig nem győzi emlegetni a maga teljes függetlenségét még a lelki hatalommal szemben is. Ez a lelki hatalom bizony csak szűkhatárú és nemzeti egyház és külön vált a kereszténység óriási közösségéből. Azt emlegetik ugyan mindenfelé, hogy az állam alá van vetve az egyháznak. Ám sohasem mernek beszélni egy, szétbont-hatatlan és egyetemes Egyházzól... Az államfő valójában a nemzetnek, mint olyannak reprezentánsa. És az olyan papságnak, amely nemzeti és csakis nemzeti akar lenni, akarva nem akarva el kell ismernie a világi államfőt a maga abszolút uralkodójául».

Ezzel szemben a másik oldalon a harcias orosz messzianisták sorakoznak : a szlávofilek, Dosztojevszkij, Kozseljov, akik előtt az orosz nép csak a pravoszláviával egybekapcsolva ér valamit. A messzianizmus azonban nem nacionalizmus. A messiási eszmét a zsidóság hozta a világra, ő volt Isten választott népe. És nincs más messzianizmus, mint a zsidóké, ez pedig Krisztus megszületésekor befejeződött. Krisztus után tehát már nem lehet többé messiási népöntudat a keresztény világ határain belül. Mert Isten választott népe az egész keresztény emberiség.

Filofej sztárec, a pszkóvi Jeleázár-kolostor vallásos írója a XVI. században tanította, hogy volt első Róma ; a pogányok Rómája, volt második Róma, a keresztény Cárjgrád — Bizánc. És el kell jönnie annak az időnek, amikor az egész oroszország a maga pravoszláv hitével fogja megváltani az emberiséget s ekkor Moszkva lesz a harmadik Róma. Erről delirált maga Dosztojevszkij Sztávroginja, Sátovja, Mjiskinja, Karamazov Ivánja és Fehér Cárja is. Csakhogy Szolovjev idejében már eme messzianizmusnak tragikus sorsa is kitűnt, mert a cári Oroszország édeskeveset hasonlított a harmadik Rómához. Dosztojevszkij is kénytelen azt írni halála előtt, hogy «az egyház nálunk paralízisben szenved». Az orosz messzianisták az eljövendő Város néztek éppen, mert nem volt saját városuk. Remélve hitték, hogy náluk lesz Krisztus ezeréves birodalma, az új birodalom.

Szolovjev kénytelen volt belátni, hogy egyrészt a szabad theokrácia, az Egyház lényegében «Isten földi birodalmának reális és objektív formája» s így az univerzális emberközösség és maga a keresztény kultúra is lehetetlen a nélkül, hogy a két kultúrforma, Kelet és Nyugat egymásra ne találjon, egybe ne forrjon. Meg kell tehát történnie az egyházak igazi egyesülésének, testvéri egymásraborulásának. Másrészt azonban ebben az Egyházban az erkölcsi auctoritás egy legfőbb képviselőnek kezében van. Ekkor döbbsent rá Szolovjev, hogy ezt az embert pedig kénytelen pápának nevezni.

«Kész vagyok arra, hogy ezt az Ament a keleti szlávok részéről is kimondjam — írja *La Russie et l'Église universelle* c. könyve utolsó soraiban, melyet 1888-ban Párisban tudott csak kinyomatni. Kész vagyok arra, hogy ezt az Ament százmillió keresztény orosz nevében is kimondjam abban a sziklaszilárd és tökéletes meggyőződésben, hogy ebben pedig ők nem fognak engem megtagadni. A ti szavatok, Ige nemzetei, a szabad és egyetemes theokrácia : minden nép s minden osztály igazi szolidaritása, a társadalmi életben megvalósult kereszténység és a megkeresztényiesített politika.

Ez a szó pedig szabadságot jelent minden elnyomottnak, védelmet nyújt minden gyöngének. Ez a szó maga a társadalmi igazságosság és a jó keresztény béke. Ó Krisztus kulcsainak Őre, nyiss ki előttük és tedd meg, hogy a világtörténelem kapuja nekik és az egész világnak is Isten birodalmának kapuja legyen! . . .»

Mikor azonban eddig eljutott, akkorra Szolovjev már koldusszegény volt. Oroszország legnagyobb zsenije kiskabátban járt a dermesztő télben s fűtetlen szobában fagyos kézzel írta e sorokat is. Bár már ekkor szíve egész rajongásával katolikus volt, mégis csak nyolc év múlva lett jogilag is azzá, amikor belátta, hogy a keleti egyház már a flórenci zsinaton (1439) egyesült újra az egyetemes Egyházzal kánonilag és hogy a pravoszláv hierarchia ezzel az újraegyesüléssel mereven szembeállva rég belekeveredett a schizma purum és haereticum hinárjába.

Közjogi s egyházi megterése csöndben ment végbe 1896 február 18-án (a Julián-naptár szerint), negyvenhárom éves korában. Életében nem is adtak róla hírt sehol hivatalosan. Csak halála után kezdték egyesek kétségbevonni, hogy jogilag csakugyan katolikussá lett-e Szolovjev. A kérdés annál is inkább maró volt, hiszen sehogyan sem akartak hallani az oroszok arról, hogy legnagyobb nemzeti zsenijük, Dosztojevszkij-nál összehasonlíthatatlanul magasbanyulóbb gondolkodójuk a szent színódus egyházából a sokszor gyűlölt katolicizmusba ment vissza.

Sztójev, a berlini orosz egyetem professzora az ottani orosz ujságban, a «Rülj» (Hajókormány)-ban 1925 végén sorozatosan közölte Szolovjevnek azon magánleveleit, melyeket hozzá írt s amelyekből azt hirdette, hogy Szolovjev sohasem lett formálisan is katolikussá. Mivel Szolovjev csodálatosan épp Tolsztoj Nikolájevics Leó egyik katolikus pappá lett unokaöccsének, Nikoláj Alexejevics Tolsztojnak kezébe tette le a trienti hitvallást és erről nem volt külön okirat, azért Sztójev professzor a döntő érvek hatása alatt végre a párisi oroszok neves folyóiratában, a «Vjéra i Dom» 1926 májusi számában kijelenti, hogy «egy percig sem kételkednék, ha olyan írás volna a kezében Tolsztoj atyának, amely ezt kétségtelenné teszi». Ugyanezt írta Berdjájev is Miroszozercánije Dosztojevszkog (Moszkva, 1921 és München, 1925) c. művében és még az emigrált író, Dimitrij Sz. Mirszkij herceg is, aki 1931 őszén Gorkijnál jelentkezett Sorrentóban s letette a szovjetnek a hűségsküt.

A varsói orosz katolikusok jeles folyóiratában, a «Kitijezs»-ben 1927 végén (a 8—12. számban) megjelent egy orosznyelvű okirat faksimiléje (az eredeti okirat ma P. Urban lengyel jezsuitának kezében van), amelyet alább közlünk először nemcsak magyarul, de az összes európai nyelvek közül is legelső ízben és szőhű fordításban:

«Tekintettel arra a kételkedésre, amely nálunk és a külföldi sajtóban szakadatlanul megnyilvánul afelől, hogy vajjon az elhunyt orosz bölcselő és vallásos gondokodó, Vladimir Szergejevics Szolovjev egyházi jogilag is fölvetett-e a katolikus Egyházba, kötelességünknek tartjuk írásban is kijelenteni azt, hogy mi szemtanúi voltunk annak, amikor Vladimir Szergejevics Szolovjevet a katolikus Egyházba fölvette Nikoláj Alekszejevics Tolsztoj görög-katolikus pap 1896 február 18-án (az ónaptár szerint) Moszkvában abban a házikápolnában, amely Tolsztoj atyának magánlakásán volt Osztojenko-városkerületben, a Vszjevovolovszka-utcában levő Szoboljev-házban. Miután Vladimir Szergejevics meggyónt Tolsztoj atyának, a mi jelenlétünkben egyházi szláv nyelven felolvasta a trienti hitvallást és megáldozott azon a szentmisén, amelyet Tolsztoj atya celebrált keleti görög rítus szerint (és amelyben megemlékezés volt a Szentatyáról, a pápáról). Rajtunk kívül ezen az emlékezetes eseményen csak egy egyszerű orosz cselédlány volt még jelen, aki a Tolsztoj-család szolgálatában állott s akinek nevét s családját a mai időben megállapítani már lehetetlennek bizonyult.

Mivel e bizonyítványunkat nyilvánosan is közzéteesszük, hisszük, hogy ezáltal

egyszersmindenkorra véget vetünk minden kételkedésnek ezt a fentemlített eseményt illetőleg. Nikoláj Alekszejevics Tolsztoj, áldozópap s. k., Jelena V. Dolgorúkhova hercegnő s. k., Dimitrij Sz. Novszkij s. k.» (Az okiratot Novszkij írta.)

Ez okiratnak legelőször minden európai nyelv előtt mi adtunk hangot magyar nyelven s ezzel is, reméljük, eloszlattunk minden ideges félelmet a legnagyobb orosz zseninek, Szolovjevnek katolikusságát illetőleg s talán ösztönzést is adtunk arra, hogy Szolovjev művei végre nálunk is megszólaljanak.¹

Valami kínos kortragikum rejlik abban, hogy az Optjino-monostorból Dosztojevszkij a harmadik Rómáról delirál és megvalósította az orosz nép a Holtak Házát és a — harmadik internacionálét. Szolovjev pedig tekervényes utakon bár és idegen mesgyéken hágva kutat a szabadság után, mégis épp ott leli meg, ahol pedig szeretnek minden szabadság gúzsbakötéséről, merev juridizmusról, szikár latin racionalizmusról csúfolódní: az Egyházban. Szolovjev is megtalálta Rómát, de az — Örök Rómát, a Roma Aeternát.

Még valami hiányzik Szolovjevől itt. Most nem akarjuk megszemlélni Szolovjev világnézetét sem. Megtette azt Jevgen Trubeckoj herceg a Miroszozercánije V. Szolovjeva c. (Moszkva, 1914) két vaskos kötetében és csak a minap is írt róla bőven Step-puhn, Lange, Pflerger, Muckermann, Bertram Schmitt, Knies, d'Herbigny s Berdjájev is. Költészetében sem akarunk most gyönyörködni, amelyekben az isteni Érosz a maga fonségében ver ki. Elég volna e tekintetben csak Michel, Kobilinski-Ellis és a konvertita jezsuitának, Kollogrivovnak írásaira utalnunk.

Most pár pillanatra még csak azt akarjuk meglátni, hogy némileg is emberibb legyen a képünk Szolovjevéről, aki szépségesen hótiszta lelket, anima candidát visz az Isten ítélőszéke elé: Szolovjevet, az embert akarjuk megtekinteni. Hiszen minden ember úgyis csak annyit ér, amilyen lelket tud odavinni a másvilág tornácai elé.

Egyik jellegzetes vonása a tényekkel való könyörtelen leszámolás. Ez a nagy konvertiták karakterológiájába sodorja őt. Már gyermekkorában valami gyökeres totalizmus ver ki belőle. Nem törődik a következményekkel. Amit egyszer igaznak látott be, azt kiméletlenül éli is. Orosz sajtóság ez, a vallási maximalizmusa s az önelégetések földjén élő embereké. Szolovjevben nincs kínos jajongás, mint Dosztojevszkiben. Nincs benne bárgyú mosoly, mint Goncsárov Oblomovjaiban. Nincs csizmaszagú gyűrődöttség, mint Tolsztojban. Nincs benne kedélyes bölcseleti pipázgatás, mint amilyen Turgényev Füstje is. Nála nincsenek rémek és nagyított árnyékok, mint amit Merezkovszkij lát még derűs nappal is. Tolsztoj mondotta egyszer Gorkijnak, hogy «az újabb oroszok gondolatai nem orosz gondolatok. Szolovjev még ilyen volt. Ő még tudott oroszul gondolkodni».

És csakugyan ez az orosz kettőség, az antinomiás polaritásnak ez a másoknál végzetes örületbe szakadó végletessége Szolovjevnel csak fiatal korban látszik, hogy előkészítse élete céljára: épp az ilyen lelkiület visz közelebb Rómához. Már hétéves korában elolvasta a vaskos Dobrotoljúbijét, ahol a szentek életrajzát komoly életintelmek kísérik. És hétéves korában a legképtelenebb önsanyargatásokat úzi, hogy e szenteket utánozza. Tizenötéves korában elkeseredett kommunista. Egyik este pajtásaival hosszan és szenvedélyesen beszélgetnek a bizánci képrombolásról. Hazament s a falról meg a szobasarokból lekasztotta a családvédő szomorúszemű ikonokat, melyek

¹ Érdekesen jellemző, hogy e nyilatkozat közzététele után a königsbergi egyetem orosz magántanára (ki egykor szaratovi egyetemi tanár volt), Nikoláj Arsenjev ezt írja két év múltán: «Solovjev ist auch römischer Katholik geworden; nicht sicher ist es, ob er es geblieden ist». (Die russ. Literatur d. Neuzeit und Gegenwart. Mainz, 1929. 214. lap.)

előtt gyermekimáit suttogta, és az ablakon át a kertbe hajigálta. Orosz ifjúság ez, a Kosztja Rjábcev diákok örök elődjei s ősei.

Szolovjev másik képe a magáról szinte teljesen megfélemező jószívűt mutatja. A szegények szerelmesét, az üldözöttek atyját. Itt sem ismer emberi tekinteteket, de személyi kényelmet sem. Huszonkétéves korában egyetemi magántanár volt s rendkívül hevesen kel ki az akkori intelligencia kezén szétporladt vallási eszmék védelmére. A híres akadémikus történetíró, Besztúsev-Rjumin írja, hogy Szolovjev «disputáin a törhetetlen hit villogott elő minden mondanivalójából. Mindannyiunkat faszcinált. Úgy állt ott, mint egy próféta s csakugyan egész lényé üde szellemiséget lehel. Oroszország zseniális embere lesz még ő!»

Mikor II. Sándor cárt 1881 koratavasán meggyilkolták, Szolovjev nyilvános előadásban követelte a gyilkos megkegyelmezését.

— Most fog bebizonyosodni — harsogta a moszkvai hitelintézet óriási termében március 28-án zsúfolt közönség előtt —, hogy a cár Krisztust követi-e. Ha pedig nem Őt követi, akkor mi igenis Krisztust követjük, nem pedig a cárt!

Egyik hallgató elébe ugrott a pódiumra és Szolovjev arcába rázza öklét:

— Legelőször is téged kell felakasztani!

A tömeg azonban szinte egy emberként zúgja:

— Nem! Te légy a mi prófétánk, Vladimir Szergejevics.

Oly hallatlan merészség volt ez, hogy a hallgatóság szinte egy pillanatra megdöbrent. Az autokrácia delelőjén ily követeléssel előállni! Mégpedig Krisztus nevében s épp amikor a szent színódus papi fejedelmei a gyilkos kivégzését követelték!

A cár pedig megkegyelmezett a gyilkosnak.

Szolovjev benső jóbarátja, Velicsenko írja, hogy «ő jól tudta, hogy e pillanatban egész karrierjét feláldozza. Tudta azonban azt is, hogy e lépésével azokat a társadalmi rétegeket is megnyerte a krisztusi eszméknek, amelyek eddig nemcsak messze, hanem ellenségesen állottak azokkal szemben». És van-e valakinek nagyobb szeretete annál, mint aki életét, karrierjét s mindenét odaadja felebarátaiért?...

Deljánov gróf nem is nevezte ki Szolovjevet egyetemi tanárnak soha. A beszéd után néhány nap múlva Szolovjev ugyanis lemondott minden rangjáról s kitüntetései-ről s önkéntes szegénységbe s nyomorba ment. Egyik pétervári népszálló ötödikemeleti kis szobájában húzta meg magát. Talán épp oda, ahol előbb a sápadt s éhes orosz Übermensch-fiók: Raszkolnikov diák lakott, mikor pár garasért egy kölcsönlopott baltával agyonverte a vénkisasszony Jelizavétát... Ez a kis szállodai szoba is jelezte neki, hogy nem lesz többé állandó maradása. Aki egyszer az igazság ügyét s a szegények, üldözöttek s az élet nyomorodottjainak gondját-szomorúságát magára vállalta, annak mennie, hurcolkodnia, futnia kell. Kinek Betlehemből Egyiptomba, Jeruzsálemből Galileába, kinek meg Alexandriából Trierbe, s az egyiptomi cenobitákhoz, kinek másüvé. A földrajzi keret változhatik, de a valóság mindig keserűen ugyanaz s kínosan modern.

Hogy Finnországban, Franciaországban kellett élnie, hogy soha többé nem volt otthona, hogy holmijait s könyveit sohasem tudta egy helyen letenni, hogy csikorgó télen kiskabátban didergett, mert télikabátja valamelyik burlákot vagy bezprizornyijt melegített, hogy soha egyetlen kopejkája nem volt, mert szegényei mind elvitték, hogy szava-beszéde mégis csupa üde mosoly, csupa béke, öröm s megnyugvás volt, arról csak a bőbeszédű s kényelmes életrajzírók tudnak meghatódva írni. Űres, rideg szobákban élt, sokszor napokig nem evett, éjjel-nappal dolgozott, alig aludt pár órát és — a petyhüdt orosz életet elárasztotta kincsekkel. Ilyen életmódban tudta megtalálni *Az élet vallási mélyalapjait*, ekkor is hirdeti az emberi élet szennyezősége közepette a *Jónak jogosultságát*, ekkor dalolja legszebb misztikus *Dalait és költeményeit*. Amikor

pedig hamis történelmi miszticizmusában Merezkovszkij a gyűlöletes Julianus apostatával ijesztgeti a modern kereszténységet, amikor Kuprin Moloch-ja kezd szennyet okádni és Csehov Parasztokkal, Gorkij meg Elintézett emberekkel tömi tele az irodalom polcait, ugyanakkor a nyomorgó Szolovjev bűvös szelídséggel s imádatos krisztusáhitattal írni kezdi *Vasárnapi és húsvéti leveleit*. Tolsztoj tele kényelmes jóllakottsággal kezdi meg Feltámadását és pengeti Kreutzer-szonátáját s az egyik penészsűrke szállodai padlószobában Moszkvában kihagyó szívveréssel s a tönkredolgozott szívűek jellegzetes elfulladás lélegzésével írni kezdi Szolovjev a híres *Három Beszélgetést*, amelyben a rossznak örök kérdését bogozza feledhetetlenül meghitt szépirodalmi párbeszédekben.

E beszélgetések vége felé azonban Szolovjev már egy végtelen dimenziójú világba tágul bele. Sikolt a vágya s a sóhaj a Végtelen után, hogy abban végleg megnyugodjék. Ebben a dimenzióban már nincs tér, nincs idő s itt már a világtörténelem távlatai s közelségei egybefolynak, a jelen politikai zsvivaja is felnagyítódik. És egy rettentő sikollyal észreveszi a pánmongolizmus előretörését . . . Ni, mintha Góg és Mágóg csapatai gyülekeznenek a mai keresztény kultúrvilág Ezdrelon-síkján, hogy gyökeréig eltámasszák, ami krisztusi. És a prófétai homály ködös látásán át feltűnik az Eljövendő ember s az antikrisztusi életkór minden kegyetlen cinizmusa . . .

De ekkor Szolovjev már haldoklott s haldokolva is megálmodta az *Antikrisztus legendájának* vérpárás látomását, mely grandiózus kiigazítása Dosztojevskij gyűlölködő, máglyafüstös Nagy Inkvizitorának, aki a katolicizmust jézusárulással vádolja s mintaképet nyújt egy másik nagy konvertita katolikus látnok, Robert Hugh Benson Világ urának Felsenbourghjához.

«A jóság jogosultsága» mellé meg akarta még írni az *Igaznak és a szépségnek igazolását és jogosultságát* is, de papot kellett hívnia. Meggyónt, megáldozott. Egész éjjel halkán imádkozott. Tizenkét napig imádkozott . . . óhéber zsoltárokat suttogott, hogy a zsidóság megtérjen . . . És 1900 július 30-án meghalt csöndben. Mikor még annyi mondanivalója lett volna, az izzó agy kihült, a nyelv nem mozgott többé s a fáradt ujjak közül kiesett a toll. Negyvenhétéves testét a moszkvai apácakolostor temetőjében Csehov sírja mellé temették.

Szíve nem bírta el Oroszországot. Az volt kora selyemesen szennyes áradatában, aminek Strossmayer nevezte : Anima candida, pia ac vere sancta — Hótiszta, imádságos és igazán szentéletű lélek.

Candidissima nempe columba
cum non haberet ubi pes ejus
requiseret
in Carmeli verticem evolavit.